

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr. 64

Fylke: Hedmark

Tilleggsspørsmålnr.

Herad: Tynset

Emne: Død og begravelse.

Bygdelag: "

Oppskr. av: Iver Eide

Gard:

(adresse): Tolga

G.nr.

Br.nr.

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle.

B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

SVAR

Om dette noe dystre emne er i korthet å berette:

Skikkene vedr. død og begravelse, har endret sig ganske betydelig gjennom det siste hundreåret. Det fortelles med krav på pålitelighet, at den siste bygda her i Nord Østerdal hvor man holdt våkehøtt over avdøde, var Dalsbygda i Os. Dette er kanskje ett prov på at bygda hadde eksistert i den katolske tiden. Men der som ellers, hvor denne gamle skikken eksisterte, utartet det hele sig til dans og drikk og ble forbudt av de Luterske prester. Og så kom hedendommen vekk.

I Tynset kan noe sådant ikke etterspores. Om det kunne være endel hedenske skikker som hang i, så lever ingen nå som kan opplyse noe om dette, men det fortelles at man under kirkegårdsgraving enkelte ganger kan ha støtt på kister der noe av "medsendt" kunne finnes - småsaker o l, klær eller så. Nedskriveren har selv hørt at det kunne være f eks. fargete toppluer, strømper o l, samt sysaker eller noe slags småverktøy. Men, som sakt, dette kan jo godt være bare noe som en eller annen kunne briske sig med for å være mystisk og vite litt mere enn andre.

Sikkert er det i midlertid, at i den gamle tia hadde man ikke noe spesielt kledebon å innhulle avdøde i og så tok man da hva man hadde - gjerne avdødes egne klær. Om det så ifølge nedarvet overtru også ble sendt med ett og annet, som man trodde avdøde kunne få bruk for i ett annet liv, så får vi vel i dag bare kalle det overtru og ikke noe annet. De hadde jo sin arv.

Nedenfor skal det så svares så godt det lar sig gjøre på de stilte spørsmål.

Sp 1:

De gamle og godt kjendte dødsvarsler, hedde i eldre tid "fegda". Dette kunne settes i forbindelse med hva man trodde å ha drømt, eller det kunne bero på hendelser og sammentreff som man fant var ualminnelige. Det ble så vedkommendes fegd eller dødsvarsel.

Det behøvde ikke komme fra vedkommende selv, men like så gjerne fra hans eller hennes nærmeste omgivelser. Blått lys og likferder av de underjordiske, var meget alminnelig, men det kunne også være usedvanlig adferd av mennesker eller dyr, stjerneskudd, svære nordlys og ringing for ørene.

Da slikt kan henge i ennå i dag, er det ikke usannsynlig at det henger sammen med tankeoverføring - eller kort og godt med at vedkommende er sterkt krenket med sykdom og bent fram føler endskapen.

2:

I riktig gammel tid, fortelles det at man fikk sine varsler allerede i julen og ved nyårstider, men det er ingen som nå kan si hvori dette besto.

En ting som har hengt i, er at blant eldre i dag heter det at om to møtes i døra og tar samtidig i dørhåndtaket fra hver sin side, så kommer det til å "spørs dødt" men det betyr altså ikke at de to angjeldende er offre. Det kan være høyst uvedkommende. Likeså hvis man møter en kjendt og allikevel ikke straks kjenner ham eller henne er feg eller dødsdømt.

Nå er nokk dette i vår tid nærmest bare munnsvær, men det er sikkert nokk at tingen har vært folketru engang.

3:

Man hadde sine merker - spesielt i begravelser - men det er vanskelig å få full rede på hvori dette besto. Vistnokk er det helst noe med alle uvanlige hendelser ved en begravelse og altså da med vedkommende som hendelsen rammer. Å feks gå avstikkende kledd, var ettav disse merker. Uhell med klokkeringingen, betydde apsolutt at noen av følget var nestemann. Skremte hester i følget, var også tydet som varsel.

4:

De gamle Tynsetprester eiet jordegods og garder rundt om. En av dem hadde jaget en bygselmann og hans familie ut på en hard og ubarmhjertig måte og ble herunder truet av mannen med at han skulle sprekke opp i sine sammenføyninger - deriblat da vomma. Presten brente inne en tid senere, så mannens spådom gikk bokstavelig i oppfyllelse. Det fortelles ellers mange historier om slike "sann-spåinger" men om de virkelig er sanne er en annen side av saken.

Sp 5:

Jo, det er hørt om masser av lus som har "utvandret" fra dødssyke folk, men dette er også bare sagn og påstander.

6:

Nei, ikke annet enn at dødsmerker som f eks opphovnede ben gjerne i eldre tid ble kalt mold-tråttå + altså lengsel etter molda.

Dødsleiet.

7:

Har neppe eksitert her i bygda.

8 og 9:

Intet sådant kan spors.

10:

Ja, men kun i egenskap av sognebud. Dette skjedde helst på den døendes egen oppfordring.

11:

Det foregikk ganske enkelt på den måte at presten ordnet ett lite alter av sengebordet og utstyrte det selv med de nødvendige ting for nadverd. Det fikk ingen andre være tilstede under dette og presten sang ett salmevers både før og etter.

12:

Den syke kunne jo selv gjerne ville ta avskjed med den eller den i familien, og kunne da vedk. overhode møte, ble det sent buå.

13:

Det var meget ofte at dette forekom - ja det hender fremdeles.

I eldre tid ga en dødssyk mange ganger beskjed om at den eller den skulle innbedes i gravøllet og likeså hva slags hest og kjørdning skulle brukes - ja endog hva folket skulle trakteres med. I våre dager kan ofte gies beskjed av vedk. om f eks kremasjon.

Tiden mell. dødsfall og begr.

Sp 14:

Ja, ennå brukes gjerne slike milde og gode uttrykk - som f eks: Å gå bort - Somne - o l. for liksom å ta brodden av den hardhendte død.

15:

Man lot simpelthen den døde ligge i senga si til det ikke var noen tvil lenger - sørget bare for lukkede øyne og foldede hender.

16:

Det finnes ingen beretninger om slike tilfeller i Tynset.

17: Se ovenfor.

18:

Ja det hendte jo, da ofte underkjeven kunne falle ned. Den døde skulle jo fremvises, især for slekt og venner.

19:

Den første gangen var som regel til presten, både for å melde fra og for å bestille medvirkningen hans i gravøllet. Siden ble det varslet med bemann - Nå i avisenes annonsespalter.

20 og 21:

Ingen særskildt varsel - Ingen hushusdyr.

22: Man hengte gjerne for vinduene, men noe annet foretok man sig ikke.

23:

Det kunne avhenge av om man hadde bruk for rommet, men det hadde man sjelden. Det kunne så ofte gå hele døgnet før noen flytting ble foretatt.

24:

Man hadde på hver plass og gård den såkaldte likknakken - en ca 2 m lang og bred benk som den døde ble lagt på og overbredt ett likklede, eller en duk. Ingen underbredsel.

25:

Nei.

26:

Det er vel bare ett gjengs uttrykk da det jo ikke har eksistert noe slags strå - ialfall i den tida vi kjenner.

- 27: Hvis det var noe i retning av smitte, ble alt sammen brent.
- 28: Forutsatt smitte også da gangklær.
- 29: Svar ovenfor.
- 30: Det kunne variere, men som regel etter ett døgn etter dødsfallet.
- 31: Familien og gjerne en tilkaldt "utsanger" - en som ved slekt eller venskap sto avdøde nær og som kunne synges ett salmevers ved utbæringen.
- 32: Nei, det var han ikke - Vanlige gå-bort-klær.
- 33: Ja, både hår og skjegg. (Barbert)
- 34: Ja,
- 35: Antagelig også det.
- 36: Ja.
- 37: Nei, aldri.

Likkær.

- 38: Man brukte uttrykket bu.
- 39: Likverje.
- 40: Ja, bleia. Det var ett ca 2 m langt laken som ble opbevart sammen med lik-knakken på hver en plass og gård.
- 41: Det kjennes intet om det.
- 42: Nei. En sjelden gank fulgte strøpene med og i riktig gammel tid toppluve eller hoinnluve.
- 43: Ja, hvis det falt sig slik, men i alm. ingen

skjorte eller noe slags undertøy.

- 44: Det var intet bestemt om det, men det skulle jo alltid være snehvitt tøy.
- 45: Nei.
- 45: Det kunne nokk vanke strømper, men aldri sko.
- 47: Eldre kvinner kunne ha kappe eller lue. De yngre fikk ett bånd rundt håret.
- 48: Nei, ingen forskjell, men de unge fikk gjerne mye blomster med sig.
- 49: Nei.
- 50: Blomster i overdådig mengde - hvis de da fans, ellers brukte man skogens eviggrønne busker. Ja, -og så lyng.
- 51: Det var omkring siste århundreskifte det kom i handelen enslags papirdrakter, d v s det var Jo enslags overbredsel bare, men de ble ikke så svært populære.
- 52: Ja, det pleier følge med de kjøpte kister en eller to papirduker, men man bruker også nå gjerne hva man har selv - gjerne linduker.
- 53: Ja,
- 54: Jo, det fortelles av eldre at om man hadde de kjendte fett-kuler i Hodet, så skulle det i realiteten "stanse veksten" om man berørte de generende kuler med likets hender.
- 55: Meninger i begge retninger.
- 56: Nei.
- 57: Nei.
- 58: Ja, det var nok så alminnelig. Enkelte kunne ha gjort den ferdig selv.

- 59: I riktig gammel tid ja - men i senere tid ble det sinking, spiker og lim.
- 60: Ja,
- 61: Bygdesnekkeren.
- 62: Den var i eldre tid sort, og den ble farget med limvann og kjøræg.
- 63: Det kunne hende også før århundreskiftet at man farget kister for små barn og ungdom helt hvit, men det ble ikke alm. før etter 1900.
- 64: Nei.
- 65: Som regel høvelspon..
- 66: Man brukte jo hva man hadde, men oftest ble avdødes egen og i live brukte hodepute sendt med.
- 67: Hvit - absolutt hvit.
- 68: Det kjennes intet om det i vår tid, men som nevnt ovenfor, har man funnet litt forskjellig ved de eldre tides begravde folk. Noe sikkert har man ikke å holde sig til.
- 69: Nei.
- 70: Som regel med guirlander av granbar eller lyng, og ellers med all den blomster man råde over.
- 71: Nei.
- 72: Nei.
- 73: Det kan ingen huske noe om.
- 74: Som nevnt ovenfor ble liket sunget ut og det var også navnet på handlingen.

- 75: Ja, det var jo en enkel bevertning, men noe så hedensk som dans og drikk har ikke forekommet i Tynset.
- 76: Man hadde som regel en likbu - ett vinduløst rom - men hvis ikke ble låven og tomme lær tatt i bruk.
- 77: Det ble ofte hengt på veggene tepper og lakener, pyntet med bar og lyng, men ikke med kord. Og så ble golvet barstrødd til gravølsdagen.
- 78: Løa eller låven kunne bli pyntet på samme vis.
- 79: Bruktes ikke.
- 80: Kunne ofte bli nyttet om sommeren og når det var lite husrom. Man stakk opp huller med spett og reiste ung, slank og løvrik bjerk i en avlang sirkel midt på gardsplassen.
- 81: Det ble helst slått opp grantopper over døren der liket sto.
- 82: Ja, helst det.
- 83: I eldre tid ble aldri lokket lagt på, selv om døden var ulykkestilfelle og avdøde slent maltraktert. Nå blir det aldri utstilt.
- 84: En alm.seviet.
- 85: Ja,
- 86: Ja, men nå sjeldnere.
- 87: Man har sine menighetshus og sin likkjelder, men herover ingen kapeller. Kirken brukes nå, og det er kommet på i de siste 20 - 30 år.

Sorg.

- 88: Ja, det gikk jo i alminnelighet noe stillere for sig da, men noe sørgehus slik at det skulle være ekstra stille, det bruktes allikevel ikke.

- 90: Ikke noe spesielt - bare litt mere ro og alvor.
- 91: Ja, man hadde en tid som ble betraktet som sørgetid - gjerne ett helt år.
- 92: Ikke noe særlig.
- 93: Det var jo det vanlige svarte da - både på ungt og gammelt, og en enke bar gjerne ett kort svart slør for ansiktet, særlig i begravelsen.
- 94: Ikkenoe særlig.
- 95: Ja, det går - så'n i stillhet - f eks ord om unge enkemenn, at når de ved graven holdt en hånd for øynene, så passet de på å sprike såpas med fingrene at de kunne ta ett vurderende overblikk over jentehopen, for å finne ut etterfølgeren. - (Litt ondskapsfullt, eller hva)
- 96: Nei.
- 97: Nei.
- Synge ut.
- 98: Å synge ut bruktes bare her om da liket ble flyttet ut fra sitt værelse. En salme når de bar liket ut.
- 99: Begravelse.
- 100: Som regel er presten med, og da blir det jo sunget noen salmevers og holt en kort tale. Det samme i kirken nå.
- 101: Nei.
- 102: Aldri noe åklæ, men ofte ett flagg.
- 103: Lysene ble plasert på hver side av kistens hodeende - på småbord eller gulvstaker.

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

- 104: To - bestandig - i kirken 6
- 105: Lysene brukte man ikke å bære med.
- 106: Ovenfor.
- 107: Like så.
- 108: Nei.
- 109: Nei.
- 110: Vi har, som kjendt, ikke hat noen katolsk tid og våking og våknatt er derfor helt ukjendt. Det var nokk små kapeller her i pilegrimstia, men om det vet vi intet.
- 111: Se ovenfor.
- 112: Nei.
- 113: Nei.
- 114: Ikke nå lenger. (Unntatt der det holdes andaktstung før sending for kremasjon)
- 115: For 20 - 25 år siden.
- 116: Klokkeren ble brukt til det.
- 117: Nei.
- 118: Apsolutt ingenting.
- 119: Familiens folk og tjenerskap.
- 120: Nei, det skulle de ikke.
- 121: Akkurat som før.
- 122: Ikke noe spesielt.
- 123: Nei.

- 124: Noe slikt har ikke eksistert.
- 125: Ja,
- 126: Nei.
- 127: Nei.
- 128: Alle som bare kunne.
- 129: Alle menn.
- 130: De har fulgt bestandig.
- 131: Nei, det har alltid vært skikken. Jo flere kjøretøyer desto mer ærefullt.
- 132: Ja, man brukte ofte å hedre avdøde med å strø granbar på veien ved passasje. Ikke porter.
- 133: Ja, se ovenfor.
- 134: Det kom i bruk allerede i 1880- 90 årene.
- 135: Som regel mer enn halve bygda. Man kjenner jo så godt hverandre på bygda.
- 136: I førstningen ja, men ikke nå.
- 137: 138: De siste 20 -30 år har hitført hel forandring.
- 139: Nei.
- 140: Nei.
- 141: -----
- 142: Nei.
- 143: Nei.
- 144: Intet hørt om det.

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

- 145: Man la gjerne granbar i bunnen av slede eller vogn.
- 146: Intet bestemt om det.
- 147: Nei, men en husbond som døde kunne ofte be sine pårørende om å la en bestemt hest trekke ham eller henne. Gjernerne også en bestemt kjørekar.
- 148: Helst i skrittgang.
- 149: Det kunne bli forskjellig det, men aldri kappkjøring.
- 150: En slektning.
- 151: Ikke alltid.
- 152: Nei.
- 153: På avsides steder uten vei, måtte man undertiden ta i bruk såkalt slæp d v s to lange granraier med påspikrede labanker.
- 154: Ikke såvidt kjendt, men man kunne høre på f eks klokkeklangen at "det snart ble lik i gjen"
- 155: Ikke hørt noe om det. Små såvidt dømte børn var sikret.

Kirkegården.

- 156: Samme bærere. Og så ble det foran kirkeporten satt opp to krakker og der sto kisten inntil ringningen stoppet. Så gikk følgets kvinner først gjennom porten.
- 157: Nei.
- 158: Spader og tau eiet kirken, likeså krakkene.
- 159: De samme bærere.
- 160: Nei, hesten ble sprettet fra.
- 161: Presten kjørte ikke i heletatt.
- 162: Nei.

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

- 163: Ikke i eldre tid. Men nå.
- 164: Nei.
- 165: Nei
- 166: Nei.
- Graven.
- 167: Ja, det var vel i 1890 årene.
- 168: Kirketjener.
- 169: Det pålå vedkommendes familie, men man fikk gjerne gratis hjelp av naboer og venner og arbeidet ble gjort før begravelsen.
- 170: Det var omtrent utelukkende kirketjenerens arbeid, men han hadde ekstra betaling for det.
- 171: 172: Nei, det forekom ikke.
- 173: Det kunne nokk hende ved annekskirker, når presten ikke var med, men det hendte sjelden.
- 174: Man ordnet jordhaugen penest mulig og la på granbar og kranser til det hele hadde sunket sammen.
- 175: Man har nå faste kirkegårdsdager om våren (før pinse) og da møter alle til dugnad.
- Særlige tilfelle.
- 176: Det eneste unntak i like tilfelle, var at man unnlot klokkeringning.
- 177: Nei, det ble den ikke.
- 178: Nei.
- 179: Det ble helst tilfeldig, men ikke på familiegravsted.
- 180: Man puttet dem gjerne i andres åpne graver.

181: Nei, ikke i muren. De ble også gjemt i jorden.

Gravøl.

182: Det samme som overskriften.

183: Den faste bemann i familien.

184: Det kunne jo gjerne bli noen flere ved bryllup, men ellers omtrent like.

185: Nei.

186: 187: Det kan ikke spørres noen formel her, unntatt at han hadde plikt til å oppgi hva slags mat det skulle være. (For beningens skyld)

188: Ja da.

189: Ja, hvis de innbedne bodde utabygds.

190: I eldre tid 2 dager. I nyere tid 1 dag og nå noen timer.

191-192: 3 måltider i eldre tid og det var ikke noe slags forbud eller noen forordning om hva.

193: Nei.

194: Nei. Tvertimot.

195: Nei.

196: Begge deler. Hadde man lang vei, ble beninga tatt med begravellesdagen.

197: Hvemsomhelst fra huset kunne gå med den og drakten ble ganske tilfeldig.

198: Til bryllup ja, men til gravøl ikke.

199: Nei.

200: Det var slik at husmødrene hadde å sette sin ære i hel og full bening. Å fuske unna her betydde ett slet hjerte-lag og det ville ingen ha. Til Sjønsjøen

13038

13038

fortsat 200

til gjengjeld fikk de som kunne ha mindre god råd en tilbakesending i korgene og skrin som mange ganger langt oversteg hva de hadde gitt. Dette viste man om og så ble det sjelden eller aldri fusket her.

201:

Dette gikk for sig på den måte at de mere velstående begynte å avvertere at de ønsket ikke beninger. (For 20-30 år siden) Og så gikk det hele over til å bli bare kranser - nå om stunder tillakt en bedre kake til kaffe.

202:

Det er ikke i heletatt brukt alkohol ved gravøl her etter at ølbrygging stoppet.

203:

Ja, man kan si det. Hvis man holder gravøl hjemme, er det ennå i dag skikk å brygge øl (ikke sterkt) men man mottar ingen beninger.

204:

Ja, omkring 1920 årene foregikk en total endring her. Da ble det bare krans og en kake. Holder sig ennå.

205:

Se foreg. spørsm.

206:

Fingernemme folk som har sansen for det, binder ennå i dag kranser selv, eller de tar med en potteplante fra sit eget hjem. Alle emner brukes.

207:

Ja.

208:

En eller to plasseres på den opplagte jordhaug.

209:

De tørkede og ødelagte blir brent på kirkegårdsdagen.

210:

Det kan oftest være en middag på menighetshuset og en kaffe etterpå. Alkohol brukes aldri.

211:

Oftest nå på menighetshuset eller samfundshuset.

212:

Ved avisenes mer almene utbredelse i 1890 årene. Omkring 1900 fikk jo Tynset sin egen lokalavis.